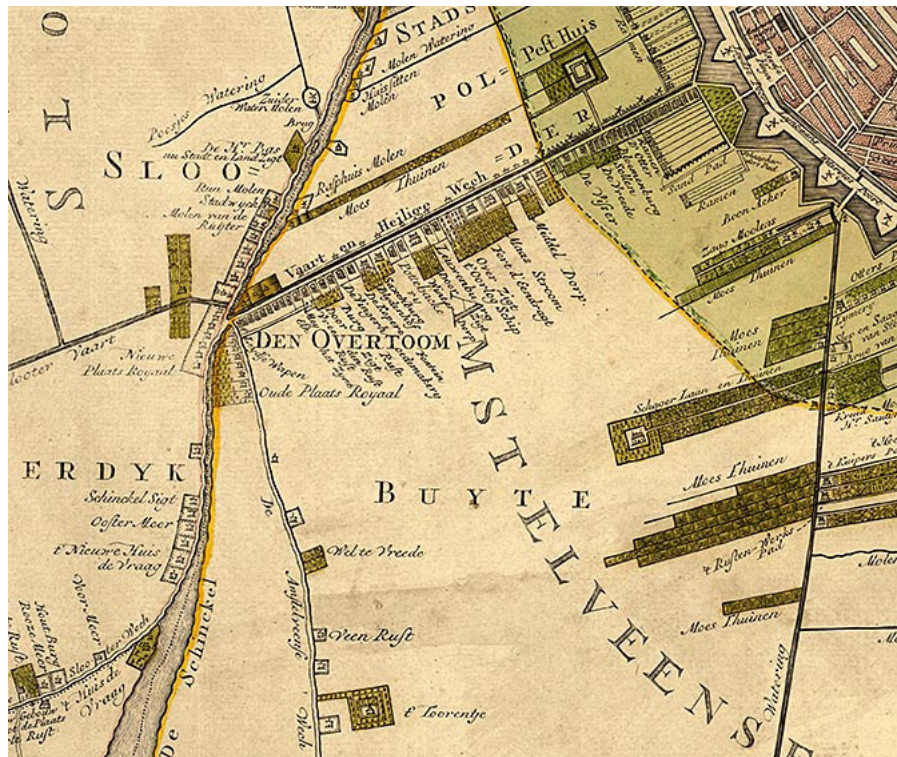

±1900 - De Overtoomse Vaart

De mare van het Mirakel van Amsterdam zorgde ervoor dat de stad vanaf 1345 een bedevaartsplaats werd. Om de toestroom van pelgrims, die de plek wilden bezoeken, in goede banen te leiden, werd vanaf het dorp Sloten een pad aangelegd, de Heilige Weg die vanaf Sloten over de huidige Overtoom naar de Kapel ter Heilige Stede in de Kalverstraat liep, waar het Mirakel aanbeden kon worden. Van deze weg werd druk gebruik gemaakt door pelgrims en reizigers en heette al in de 14de eeuw de Heiligeweg; het gedeelte tussen de huidige Kalverstraat en het Koningsplein heet trouwens nog steeds zo. Eind 14de eeuw raakte deze weg behoorlijk in verval. De Kapel ter Heilige Stede sloot daarom met Amsterdam een overeenkomst waarmee ze vanaf 1415 al haar inkomsten afstond aan Amsterdam en de

stad het onderhoud van de kapel en de Heiligeweg op zich nam. In 1430 besloot Amsterdam de oorspronkelijke sloot langs de huidige Overtoom te verbreden en geschikt te maken voor scheepvaart: 'de Heiligewegsevaart'. Deze liep vanaf het Singel langs de noordzijde van de Heiligeweg en kwam uit op de Schinkel/Kostverlorenvaart, waardoor een kortere verbinding ontstond tussen Amsterdam en Leiden via Nieuwe Meer en Haarlemmermeer. Hierdoor ontstond een conflict met de stad Haarlem, omdat de Amsterdamse vrachtschepen hierdoor zonder Haarlemse tol naar bijvoorbeeld Leiden konden varen. Hoogheemraadschap Rijnland voelde zich ook bedreigd omdat Amstelland hierdoor overtollig water kon lozen op de Rijnlandse wateren. Deze conflicten duurden voort tot 1515 toen Rijnland toestemming gaf om kleinschalig scheepsverkeer mogelijk te maken, denk

- ▲ 1710 - Samenkomst Overtoomse en Kostverloren Vaart met de overtoom naar de Schinkel (SAA)
- ◀ 1770 - Kaart van het besproken gebied (SAA)
- ◀◀ 1901 - Begin Overtoomse Vaart met Luie brug met op de achtergrond de Vondelkerk (SAA)

aan de schuitjes van boeren en tuinders die groenten, melk, kaas en boter naar de markten brachten. Lees meer hierover in het hoofdstuk over de Overtoomsesluis.

Het gebied ten noorden van de Heiligewegsevaart werd sinds 1636 de Stads- en Godshuispolder genoemd. Dit gebied lag tussen de Heiligewegsevaart, de Kostverlorenvaart en de Singelgracht. Vanwege een grote uitbraak van de pest in 1630 werd een nieuw en groot pesthuis, het Buitengasthuis, gebouwd ten noorden van de Heiligewegsevaart. Vanaf de Heiligeweg lag er een brug over de Heiligewegsevaart, de Pestbrug, die via een laantje met bomen (de huidige Tweede Constantijn Huygensstraat) toegang gaf tot de hoofdingang van het Pesthuis. Het was een vierkant gebouw, aan alle kanten omgeven door een gracht. Het had 340 kribben, waar ten tijde van epidemieën, wel twee tot drie zieken in één krib lagen. Ten westen ervan lag de begraafplaats waar wel zeven kisten op elkaar werden gestapeld voor-

dat de kuil werd dichtgegooid. Door de grote binnenplaats liep een sloot die in verbinding stond met de Singelgracht. Via deze Pestslot (de huidige Bosboom Toussaintstraat) werden de pestlijders met botjes vanuit Amsterdam hierheen gebracht om het besmettingsgevaar zo klein mogelijk te houden. Na 1664 verminderde het aantal grote pestuitbraken en werd het Pesthuis als ziekenhuis gebruikt en eind 17de eeuw werd het voornamelijk voor geestesziekten gebruikt. In 1732 werd het vrijwel geheel verwoest door brand en opnieuw opgebouwd. Vanaf toen kwam de nieuwe benaming 'Buitengasthuis' in gebruik. In 1894 werd hier vlakbij een nieuw gasthuis gebouwd en in gebruik genomen: het Wilhelmina Gasthuis. Het Buitengasthuis was sinds 1893 niet meer in gebruik en werd uiteindelijk in 1937 gesloopt.

- ▲ 1887 - Overtoomse Vaart met Pestbrug stadwaarts gezien (SAA)
- ▶ 1930 - Buitengasthuis in gebruik bij Hulp voor Onbehuisden (SAA)
- ◀ 1816 - Overtoomse Weg en Vaart t.h.v. hofje De Eendracht (SAA)
- ◀◀ 1864 - Begin Overtoomse Vaart met de eerste vijf korenmolens (SAA)

Het WG was van 1894 tot 1981 het academisch ziekenhuis van de Universiteit van Amsterdam, samen met het oudere en nog centraler gelegen Binnengasthuis. In 1981 werden beide ziekenhuizen samengevoegd met het AMC (in Amsterdam-Zuidoost). Na de sluiting in 1983 is het terrein gedeeltelijk gesaneerd, enkele oude gebouwen staan nog overeind en kregen nieuwe functies.

Begin 16de eeuw woonde ongeveer de helft van de Hollandse bevolking in een stad. De behoefte aan vrachtvervoer via het water werd hierdoor steeds belangrijker om o.a. voedsel (groente, vis), drank (melk, bier, wijn) en brandstof (turf) aan te voeren en op de markten te verhandelen, maar ook de behoefte aan personenvervoer groeide sterk. Zo ontstond er in 1599 een geregelde veerdienst tussen Amsterdam en Leiden. De scheepvaart en bedrijvigheid rond de overtoom werd halverwege 16de eeuw steeds drukker en Amsterdam was inmiddels de belangrijkste handelsstad van Holland geworden. De trekschuit kwam steeds meer in gebruik, omdat die veel sneller

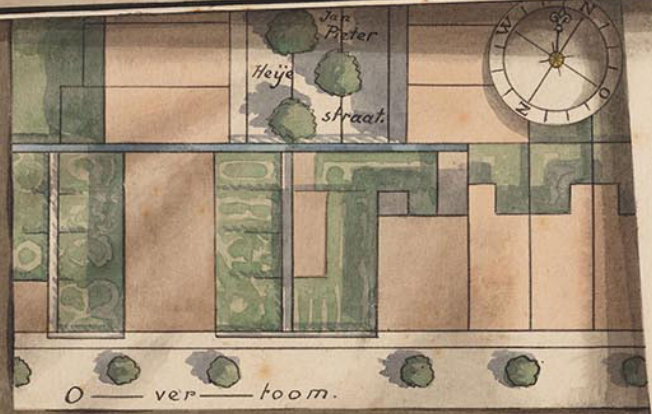

vereeniging. teekeningen
 Herm. M. Z. Missé. 1912
 STADSNIEUWS.

Door een besluit van de raad is de
 Gemeente eigenaares geworden van
 het terrein aan den Overloom; zoodat
 spoedig kan overgegaan worden tot door-
 trekking van de Jan Pieter Heijesstraat.

...nat
 erit
 niet
 dat h
 huis
 aan
 niet
 vers
 doe

O — ver — toom.

97 20 no 581 4

was dan een van de wind afhankelijke kaag. Omdat de afvaarten en aankomsten via een vast schema verliepen, mag de trekschuit als een voorloper van het openbaar vervoer gezien worden. Door de vele reizigers vestigden zich aan het eind van de Heiligeweg, rond de Overtoom in de Schinkel, steeds meer bewoners, bedrijven en herbergen, zoals de Bonte Os in 1634 (bekend als het Aalsmeerder Veerhuis dat er nu nog steeds staat) en Het Hof van Holland in 1648. Dit gebied werd de buurtschap 'Aan Den Overtoom' genoemd.

De buurtschap Den Overtoom stond bekend om haar levendigheid en vermaak, vooral zondags (als er vismarkt was) en op feestdagen. Amsterdamse burgers, handelaren en kooplui en andere bezoekers wandelden hiernaartoe, of lieten zich per schuit of koets vervoeren. Bij een van de vele herbergen werd dan een vers riviervisje gegeten (gebakken aal, baars), bij een biertapperij bier of wijn gedronken, of bij een melkhuisje van zoete melk, thee en room genoten. Denk maar aan het liedje dat we nog steeds zingen: *'Schuitjevaren, theetje drin-*

ken, varen we naar de Overtoom, drinken er zoete melk met room'. Het was een geliefd uitstapje. De Gouden Eeuw was in opkomst en steeds meer mensen kwamen bij de Overtoom op bezoek.

Al vóór 1571 werden langs de Heiligeweg de eerste kruitmolens opgericht, vanwege het ontploffingsgevaar een veilig eind buiten de stadsmuren. Het kruit was bedoeld voor de verdediging van de stad en voor de kanonnen van de schepen die vanaf het IJ uitvoeren. Eind 17de eeuw en begin 18de eeuw vervoerden de vier kruitmolens dagelijks honderden ponden kruit over de Overtoomseweg. Het was verboden om meer dan 15.000 pond kruit in één lading per boot via de Amstel te vervoeren naar de schepen op het IJ. De laatste vier kruitmolens verdwenen in de 18e eeuw. 't Oorlogsschip werd in 1709 door brand verwoest, de Kieft verdween in 1700, Fort d'Eendragt werd in 1739 afgebroken en molen Sollenburg ontplofte in 1758. Daarmee

- ▲ 1914 - De eerste elektrische tram kon pas door de J.P. Heijstraat rijden na vervanging van de oude houten ophaalbrug (SAA)
- ◀ 1905 - Jan Pieter Heijstraat vóór de aansluiting op de Overtoom (SAA)
- ◀◀ 1912 - Trompe l'oeil met drie situaties J.P. Heijstraat (SAA)

waren alle kruitmolens van de Overtoomseweg verdwenen en ontstond ruimte voor nieuwe industrie: de katoendrukkerijen. In de 18e eeuw waren er ruimschoots 100 katoendrukkerijen in Amsterdam en tientallen langs de Overtoom en de Schinkel. Vaak was dit een combinatie van een buitenhuis met een katoendrukkerij met loods of gebouwen en landerijen. De rijkere eigenaren van de prachtige buitenhuizen hadden ook vaak aan de overkant (noordzijde) van de Overtoomsevaart een stuk land met bleekvelden, loodsen, industrie

of huizen. De VOC bracht in de 17de eeuw bontbedrukte kleurige katoen mee uit India. In de Nederlanden werden dit sitsen genoemd. Ze werden in de 18de eeuw zó populair in Europa voor kleding en interieur, dat de vraag het aanbod te boven ging. Daarom begonnen de Hollanders zich te bekwamen in de eeuwenoude Indiase katoendruktechniek en wisten in Europa een machtspositie op te bouwen met in Holland bedrukte VOC-katoenen sitsen. Amsterdam was de

- ▲ 1888 - *Historiserende tekening van korenmolen De Wolf (SAA)*
- ▼ 1905 - *Overtoom met de huidige nummers 31-47 (SAA)*
- 1901 - *Kabelpontje over het eind van de Overtoomse Vaart (SAA)*

belangrijkste producent van sitsen met tientallen katoendrukkerijen voornamelijk langs de Overtoom en de Schinkel. Een van de grotere katoendrukkerijen was ‘Overtooms Welvaren’. Met het stijgen van de rijkdom werd in de 18de eeuw de inmiddels geheel bestrate Overtoomseweg steeds meer een ‘chique flaneer-

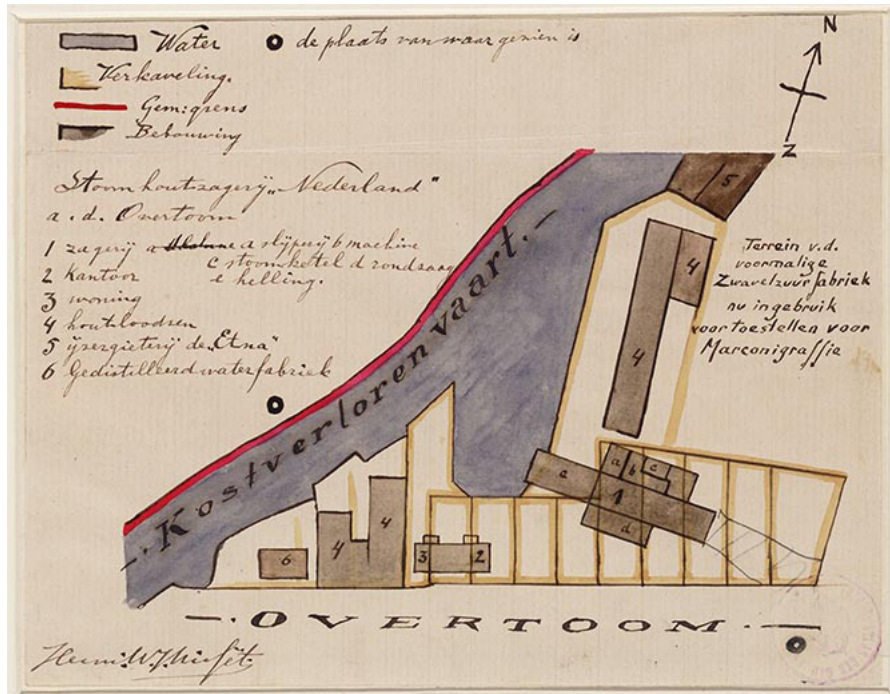
boulevard'. De Amsterdamse elite, burgers en buitenlui bezochten de herbergen, lusttuinen, brouwerijen en het theater dan ook voor plezier en vermaak. Een krantenadvertentie uit 1747 schreef: “*Op de Overtoomseweg, even voorby de Jurisdictiepael, in [herberg] Nieuw Roozendael, zynde een zeer plaizierige plaats met een vermakelyke tuin, leggende aen wederzyden een Warmoesier Tuyn [groentetuyn], zyn uitzicht hebbende op de Landeryen, voorzien met een Kolfbaen [golfbaan] en Troktafel [biljarttafel], verkoopt men roode en witte Wyn de Fles 6 en 8 stuyvers [stuivers] Bottelbier, Mol [witbier], Koffy en Theewater; alles voor heel civiele prys*”.

Langs de Overtoomseweg was plaats voor activiteiten die binnen de Amsterdamse stadsmuren en jurisdictie niet pasten: theaters (om het Schouwburgmonopolie te omzeilen), herbergen en bierbrouwerijen (om de bieraccijns te ontlopen), maar ook gevaarlijke of zelfs vervuilende industrie zoals de kruitmolens, katoendrukkerijen, azijn- en zwavelzuurfabrieken. In 1835 begon Gerard Tileman Ketjen met twee partners een zwavelzuurfabriek op bolwerk Slooten aan de Trapjesschans bij het Leidseplein in Amsterdam. Tot verbijstering van de omwonenden ontsnapte in de zomer van 1855 een grote wolk zwaveldamp uit de chemische fabriek van Ketjen & Co die alle plan-

ten en bomen in de omgeving doodde. Onderzoek wees uit dat de bomen niet dood waren, maar ontbladerd. Ketjen kreeg in 1856 de opdracht binnen drie maanden een stenen schoorsteen te laten maken van 25 meter met een doorsnee van 50 centimeter, maar het bleef echter behelpen met deze milieuonvriendelijke fabriek. De buurt kon pas opgelucht ademhalen toen de Marnixstraat werd aangelegd en de Leidsegracht doorgetrokken naar de Buitensingel. De zwavelzuurfabriek stond daarbij in de weg en moest in 1881 verhuizen naar de andere kant van de Overtoom, aan de Kostverlorenkade, en weer later, in 1901, naar Amsterdam-Noord.

- ▲ 1901 - Drukte bij de samenkomst van Overtoomse en Kostverloren Vaart (SAA)
- ◀ 1901 - Kostverloren Vaart met overhaal naar de Slotervaart (SAA)

Op het terrein van de voormalige aardewerkfabriek Blankenburg, werd in 1752 een Franse Schouwburg geëxploiteerd, ook wel Theater Blankenburg genaamd. Deze werd zo populair dat Amsterdam een verordening uitgaf om de vele koetsen bij het uitgaan van een voorstelling in goede banen te leiden. Na twee jaar brandde de houten schouwburg geheel af, maar het Franse toneelgezelschap zette haar voorstellingen van Molière en de komische opera's voort tot circa 1781 in een tent op het naastgelegen terrein. Daarna werd in 1786 de Kleine Komedie als nieuw Frans Theater aan de Amstel gebouwd en in gebruik genomen.

- ▲ 1900 - Plattegrond van het industriegebied op de kop van de Overtoom, met de Stoomzagerij Nederland, chemische fabriek Ketjen en ijzergieterij ETNA (SAA)
- 1900 - Stoomzagerij Nederland op de kop van de Overtoom (SAA)

Nadat de Franse schouwburg was afgebrand, werd hier rond 1776 een prachtig buitenhuis neergezet: Fort d'Eendragt. Het werd vanaf 1791 als tehuis voor arme bejaarden gebruikt met de naam De Eendracht. De bewoners kregen hier gratis boter, koffie, thee, vlees, aardappelen en ander voedsel, maar moesten godsdienstlessen volgen en hun kamer netjes houden, anders konden ze vertrekken.

De noordzijde van de Heiligeweg tussen de Leidsepoort en de Amstelveenseweg kreeg vanaf 1901 de officiële naam 'Overtoom', terwijl de zuidzijde sinds 1875 Vondelkade heette. Een groot deel lag tot de annexatie van 1896 in de gemeente Nieuwer-Amstel. De vaart werd, na de aanleg van het parallel lopende Jacob van Lennepkanaal, in 1903 gedempt, waardoor een brede uitvalsweg ontstond van het Leidseplein naar de Amstelveenseweg.

Tussen 1880 en 1920 zijn in een groot gedeelte van Amsterdam Oud-West 19de-eeuwse bouwblokken opgetrokken. Gemetselde huizenblokken van drie en soms vier verdiepingen plus zolder verschenen binnen korte tijd aan de Overtoom.

Misset woonde het grootste deel van zijn leven in de buurt van de Overtoom. Toen hij hier begin 1901 kwam wonen was de vaart nog niet gedempt; dat gebeurde in 1902-1903. Na de demping werd de Overtoom een steeds drukker verkeersader en aan de vroegere 'stille zijde' werden zijstraten geroid en bebouwd. Misset heeft vele tekeningen en schetsen gemaakt in deze omgeving, met name van de Overtoomsevaart en de aanliggende bebouwing.

Ria Scharn

- ◀ 1903 - Zwavelzuurfabriek Ketjen (SAA)
- ▲ 1903 - Toegang zwavelzuurfabriek Ketjen (SAA)
- ▼ 1905 - Stoomzagerij Nederland (SAA)

